

УДК 336.12:338.439.63:64.05

Р. П. Мудрак

доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри маркетингу,
Уманський національний університет садівництва, Україна
ruslan_mudrak@ukr.net

ПОВЕДІНКА СПОЖИВАЧА ЯК ЧИННИК ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВА

Анотація. У статті досліджується проблема забезпечення продовольчої безпеки на мікроекономічному рівні. Вказується на важливу проблему нетотожності продовольчої безпеки на національному рівні та рівні окремого домогосподарства. Аналізуються чинники, які формують поведінку споживача і впливають на процес його продовольчого забезпечення. Висувається припущення про наявність нераціональної споживчої поведінки українських домогосподарств, зумовленої навколишнім соціальним середовищем, низьким рівнем гастрономічної культури, дефіцитом споживчої інформації. Пропонуються управлінські заходи, спрямовані на виховання раціональної споживчої поведінки.

Ключові слова: поведінка споживача, продовольча безпека, соціальне середовище, гастрономічна культура, споживча інформація, домогосподарство.

Р. П. Мудрак

доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри маркетингу,
Уманський національний університет садівництва, Україна

ПОВЕДЕНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЯ КАК ФАКТОР ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ДОМОХОЗЯЙСТВА

Аннотация. В статье исследуется проблема обеспечения продовольственной безопасности на микроэкономическом уровне. Указывается на важную проблему нетождественности продовольственной безопасности на национальном уровне и уровне отдельного домохозяйства. Анализируются факторы, формирующие поведение потребителя и влияющие на процесс его продовольственного обеспечения. Выдвигается предположение о наличии нерационального потребительского поведения украинских домохозяйств, обусловленного окружающей социальной средой, низким уровнем гастрономической культуры, дефицитом потребительской информации. Предлагаются управленческие мероприятия, направленные на воспитание рационального потребительского поведения.

Ключевые слова: поведение потребителя, продовольственная безопасность, социальная среда, гастрономическая культура, потребительская информация, домохозяйство.

Ruslan Mudrak

D.Sc. (Economics), Associate Professor, Head of Department of Marketing,
Uman National University of Horticulture, Ukraine
1 Instytutska St, Uman, 20305, Cherkasy region, Ukraine

CONSUMER BEHAVIOR AS A FACTOR OF THE HOUSEHOLD'S FOOD SECURITY

Abstract. The presence of food security at the macro level does not guarantee food security at the micro level. This creates a serious management problem – how to ensure food safety at all levels of the national economy.

The aim of the paper is to investigate the influence factors of consumer behaviour in his household's food security and to develop proposals to neutralize the individual factors of food insecurity.

Pressing social and economic problem in Ukraine is non-rational consumer behaviour of households. The most telling example is expenditure on food items that do not represent the nutritional value and are harmful to health – alcohol and tobacco. The share of cash expenditures on alcohol in the poorest I, II and III decile groups no less than the share of cash expenditures in V decile group. The share of cash expenditures on tobacco increases over the reduction of average income. One of the main causes of the food insecurity is excessive income differentiation, diverse popularization and promotion of prestigious consumption patterns in the media. Low levels of gastronomic culture and lack of basic knowledge of many Ukrainian domestic households also are destructive factors of safe and quality nutrition.

This study leads to the following conclusions and suggestions:

- 1) the national food security and food security of individual households differ in their object of research methods and influence factors evaluation;
- 2) the household food security depends on the model of consumer behaviour;
- 3) the spending pattern of the households is formed under the influence of the surrounding social environment;
- 4) consumer behaviour of the domestic households is non-rational because of:
  - a) in the Ukrainian social environment wealthy households formed costly, prestigious model of consumer behaviour, being actively propagated by the media. The poor households fall into the psychological trap of inferiority complex and looking out from it by copying consumer behaviour of the wealthy households;
  - b) low level of gastronomic culture;
  - c) the lack of full information to consumers.

In order to partially neutralize the effect of the negative factors that cause irrational consumer behaviour of the households, it is necessary to apply a set of measures. In particular:

- 1) solving behavioural problems should be connected with the approval of the ruling middle class;
- 2) using of educational and outreach activities designed to promote public awareness of rejection and condemnation of arrogance material possessions is essential;
- 3) creation of educational awareness campaign should be worked out aimed at gastronomic culture raising and consumer education of the households.

Management measures development to implement such proposals is a promising direction for further research.

Keywords: consumer behaviour; food security; social environment; gastronomic culture; consumer information; household.

JEL Classification: D10, Q18

Постановка проблеми. Ступінь вирішення продовольчої проблеми виражають через поняття «продовольча безпека». За допомогою останнього оцінюють захищеність продовольчих інтересів нації – рівень продовольчого забезпечення населення країни. Продовольча безпека за своєю суттю є агрегатною величиною, яка поєднує в собі численні компоненти. Набір таких компонентів, їх ієрархічна структура, способи досягнення проміжних і кінцевих цілей – це предмет для наукових дискусій, які тривають понад сорок років. Одним із найбільш складних моментів, з точки зору методології, розробки заходів із нейтралізації ризиків тощо, є диференціювання продовольчої безпеки нації та окремого домогосподарства. Як показує існуючий історичний досвід, наявність продовольчої безпеки на макrorівні не є автоматичною гарантією продовольчої безпеки на мікрорівні. Відтак постає серйозна управлінська проблема – як забезпечити продовольчу безпеку на всіх рівнях національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням захисту продовольчих інтересів домогосподарств присвячено наукові дослідження багатьох закордонних та вітчизняних учених, зокрема Бенсона К. (Benson, 1986), Клея І. Дж. (Clay, 1986), Гріна Р. Х. (Green, 1986) [1], Беленджера Н. (Ballenger, 1990), Мабс-Зено К. (Mabbs-Zeno, 1990) [2], Аламгіра М. (Alamgir, 1991), Аропа П. (Arora, 1991) [3, с. 6–8], Ейхера К. і Штааца Дж. (Eicher & Staatz, 1990) [4], Ейде В. Б. (Eide, 1990) [5], Франкенбергера Т. Р. та Гольдштейна Д. М. (Frankenberger & Goldstein, 1991) [6], Гросса Р. (Gross, 2000) [7], Власова В. І. (2009) [8], Шубравської О. В. (2007) [9].

Водночас, як показало дослідження окресленої проблеми, принаймні у вітчизняному науковому й управлінському середовищі поки що відсутній загальний підхід щодо методів вимірювання продовольчої безпеки на рівні окремого домогосподарства та індивіда, способів усунення виявлених продовольчих ризиків, профілактичних заходів для запобігання продовольчих ризиків і т. ін.

Мета статті – дослідження впливу факторів споживчої поведінки домогосподарства на його продовольче забезпечення та розробка пропозицій щодо нейтралізації окремих чинників продовольчої небезпеки.

Основні результати дослідження. Еволюція концепції продовольчої безпеки у 80-х роках ХХ ст., відображена у працях західних дослідників, ознаменувалася переходом від національного рівня продовольчої безпеки (який не втратив своєї актуальності) до рівня продовольчої безпеки домогосподарства. Зокрема Ейхер К. і Штаац Дж. (Eicher & Staatz, 1990) зауважили, що «у 80-х рр. ХХ ст. увагу було зміщено від міжнародного та регіонального рівнів, до національного та домогосподарства... Це стало платою за продовольчу безпеку домогосподарства, оскільки зрос-

тало розуміння того, що збільшення виробництва продовольства не гарантує усім сім'ям захисту їх продовольчих потреб» [4]. Ейде В. Б. (Eide, 1990) запропонував п'ять рівнів продовольчої безпеки: індивідуальний, домогосподарський, місцевий (громади), національний/регіональний, міжнародний. При цьому він зробив дуже важливе уточнення: усі рівні... мають різні концепції забезпечення продовольчих потреб [5]. Нарешті, Франкенбергер Т. Р. та Гольдштейн Д. М. (Frankenberger & Goldstein, 1991) виявили, що «поняття «продовольча безпека» на рівні домогосподарства і національному рівні – це не одне й те саме» [6].

Відомий дослідник проблеми продовольчої безпеки Гросс Р. (Gross, 2000) пропонує використовувати два теоретичних каркаси концептуальної основи методології продовольчої безпеки: 1) концептуальну основу неповноцінного харчування, розроблену UNICEF; 2) концептуальну основу стану харчування на рівні домогосподарств (рис. 1). На рис. 1 зображена спрощена причинно-наслідкова модель, яка показує взаємозв'язок між станом харчування та ключовими факторами соціально-економічного середовища на рівні домогосподарства. Згідно із цією концепцією, стан харчування визначається харчовим раціоном і станом здоров'я, але існує відмінність між «продовольчою безпекою» та «повноцінним харчуванням». Перше поняття належить до причин і наслідків наявності продовольства на рівні домогосподарства (це те, що ми називаємо «доступом до продовольства»). Друге лежить у площині взаємозалежностей, що мають значно складнішу природу і визначаються такими чинниками, як екологія, споживча культура у цілому та гастрономічна культура зокрема, охорона здоров'я тощо.

Концепції суттєво відрізняються одна від одної. В основі концепції продовольчої безпеки лежить економічний підхід, що розглядає продовольство як предмет споживання і ставить його на перше місце. Натомість концепція повноцінного харчування базується на біологічному підході, центральним пунктом якого є стан здоров'я людини. Водночас, обидві концепції забезпечують міждисциплінарний підхід до проблеми продовольчої безпеки й забезпеченості повноцінним харчуванням. Згідно з обома концепціями, для досягнення стійкого і задовільного стану харчування однієї лише наявності необхідної кількості продовольства недостатньо.

Аналіз концепції стану харчування на рівні домогосподарства дає змогу припустити, що продовольча безпека домогосподарства, серед іншого, детермінується моделлю його споживчої поведінки.

Поведінка споживача – це дії індивіда щодо купівлі й використання товару чи послуги, зумовлені раціональними та емоційними мотивами і сформовані відповідним соціальним середовищем, у якому перебуває індивід-споживач. Тож поведінка споживача постає як концентрація складних економічних, соціальних та психологічних дій.

Психологами розроблено декілька основних концепцій мотивації людини, що суттєво відрізняються одна від одної. Проте вже ні в кого не викликає сумнівів той факт, що більшість чинників, які конструюють модель поведінки споживача, зумовлюються соціальним середовищем (рис. 2).

З точки зору маркетингового аналізу потреб споживача та розробки відповідних інструментів формування його попиту, важливо розрізнити раціональні та нераціональні (емоційні) мотиви споживчої поведінки індивіда. У контексті теми дослідження слід зауважити, що надзвичайно актуальною соціально-економічною проблемою України є нераціональна споживча поведінка її домогосподарств (табл.).

У цьому контексті одним із найбільш показових прикладів нераціональної споживчої поведінки українських домогосподарств

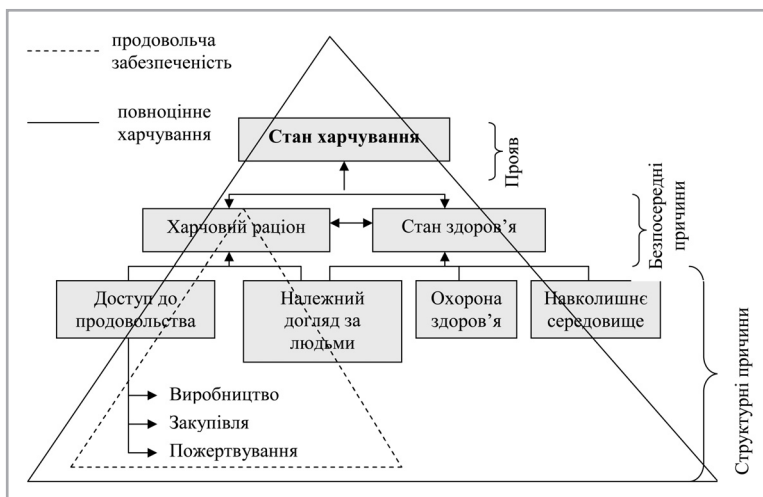

Рис. 1. Концептуальна основа харчування на рівні домогосподарства
Джерело: [7, с. 7]

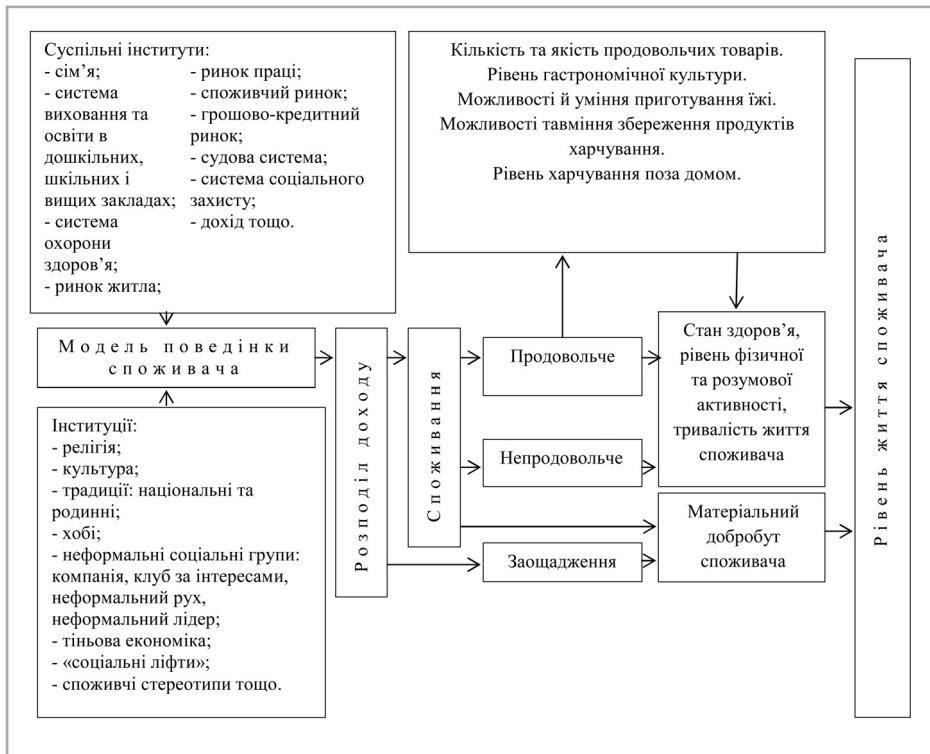

Рис. 2. Модель поведінки і рівень життя споживача
Джерело: Власна розробка автора

в'язувати з утвердженням середнього класу, або уні-модального суспільства, а з другого – із розгортанням виховних та інформаційних заходів, метою яких є поступове утвердження у громадській свідомості неприйняття і засудження хизування багатством, що, до речі, є одним із культурних феноменів європейського соціального середовища.

Деструктивним фактором безпечного та якісного харчування українських домогосподарств також є низький рівень гастрономічної культури і дефіцит елементарних побутових знань. За браку освіти, життєвого досвіду та джерел доступної інформації окремі громадяни зазнають перманентних споживчих збитків. Це трапляється через: 1) невміння вибрати правильний, з точки зору оптимального для їх доходу співвідношення ціна/якість, продовольчий товар; 2) невміння і/або відсутність можливості приготувати їжу; 3) невміння

і/або відсутність можливості зберегти продовольчу сировину чи готову їжу; 4) невміння розрахувати обсяг порції для кожного із членів сім'ї; 5) невміння вибрати безпечний, відповідно до вікових і фізіологічних вимог, продукт харчування; 6) ігнорування безпекових та якісних характеристик води, що використовується для приготування їжі, пиття тощо.

Фактор (1) зумовлює нездатність правильно розрахувати структуру і календар витрат сімейного бюджету, фактори (2–4) спричиняють псування та надмірну витрату продуктів харчування, фактори (5–6) призводять до харчового отруєння, харчові алергії, порушення обміну речовин, хвороб серцево-судинної системи, органів травлення дітей і дорослих.

Типовим прикладом нерациональної споживчої поведінки українців є купівля продуктів харчування і напоїв, ціна яких не відповідає корисності, а кількість – формальній логіці. Наприклад, за останніми підрахунками агенції AgriSurvey (2013), після святкування Нового року міське населення України викине 13% закуплених харчів унаслідок псування, що еквівалентно сумі 956 млн. грн. «Оскільки псується в основному м'ясна та свіжа овочева продукція, то, для порівняння, на смітник піде об'єм продовольства, еквівалентний близько 1,4% валової продукції тваринництва або ж 2,5% обсягу ринку овочів закритого ґрунту» [11].

Однією із головних причин марнотратства є надмірна диференціація доходів різних верств населення. Заможні громадяни формують так звану престижну модель споживання, яка інтенсивно пропагується засобами масової інформації. А менш заможні громадяни потрапляють у психологічну пастку комплексу меншовартості й вихід із неї вбачають у копіюванні споживчої поведінки багатіїв. З одного боку, вирішення поведінкової проблеми слід по-

Дію негативних факторів можна суттєво послабити, якщо розгорнути у країні освітню інформаційну кампанію, метою якої є підвищення рівня гастрономічної культури та споживчої освіти. Особлива роль у цьому процесі належить громадському телебаченню і радіо. У шкільних освітніх програмах необхідно ввести курс домоведення, а

Таблиця

Структура грошових витрат домогосподарств за децильними групами залежно від розміру середньодушових грошових доходів, 2010-2012 рр.
(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, %)

Група товарів	Децильні (10%-і) групи за рівнем середньодушових грошових доходів у місяць									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
2010										
Алкогільні напої	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,7	1,7	1,8	1,8	1,9
Тютюнові вироби	2,9	2,8	2,4	2,1	2,2	2,1	1,9	2,1	1,7	1,5
2011										
Алкогільні напої	1,4	1,1	1,2	1,4	1,4	1,6	1,5	1,7	1,8	1,7
Тютюнові вироби	3,1	2,4	2,3	2,2	2,3	2,2	2,3	2,2	2,3	1,8
2012										
Алкогільні напої	1,3	1,5	1,2	1,3	1,3	1,5	1,6	1,7	1,9	2,0
Тютюнові вироби	2,8	2,2	2,2	2,1	2,4	2,2	2,2	2,4	2,1	1,9

Джерело: [10]

у професійно-технічних училищах, коледжах та університетах, незалежно від профілю, – економіку сімейного господарства. Потрібно запровадити консультативні курси з економіки сімейного господарства для жінок, які вперше готуються стати матерями. Усе це дасть змогу не лише зберегти доходи та здоров'я нації, а й значно скоротити збитки приватної економіки і державного бюджету від тимчасової втрати працездатності населення.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити певні висновки та пропозиції:

1) національна продовольча безпека та продовольча безпека окремого домогосподарства відрізняються за об'єктом, методами дослідження та оцінки, факторами впливу;

2) продовольча безпека домогосподарства залежить від моделі його споживчої поведінки;

3) модель споживчої поведінки домогосподарства формується під впливом навколишнього соціального середовища;

4) споживча поведінка частини вітчизняних домогосподарств є нераціональною через психологічно викривлений підхід до споживання; низький рівень гастрономічної культури; дефіцит повноцінної споживчої інформації.

Для того щоб частково нейтралізувати дію негативних чинників, які зумовлюють нераціональну споживчу поведінку домогосподарств, необхідно вжити комплекс заходів, а саме:

1) пов'язувати вирішення поведінкової проблеми з утвердженням панівного середнього класу;

2) проводити виховні та інформаційні заходи з метою поступового формування у громадській свідомості неприйняття і засудження хизування матеріальними статками;

3) розгорнути у країні освітньо-інформаційну кампанію, спрямовану на підвищення рівня гастрономічної культури та споживчої освіти домогосподарств.

Розробка управлінських заходів, спрямованих на втілення у життя висунутих нами пропозицій, є перспективним напрямом подальших наукових досліджень з окресленої тематики.

Література

1. Benson C. Food Security in Sub-Saharan Africa. IDS / C. Benson, E. J. Clay, R. H. Green. – Brighton : University of Sussex, 1986. – P. 2–6.
2. Ballenger N. Targeting Food Security and Food Aid Issues at the GATT / N. Ballenger, C. Mabbs-Zeno // Discussion Paper Series: National Center for Food and Agricultural Policy. – 1990. – No. 90-07, April. – P. 5–6.
3. Alamgir M. Providing Food Security for All / Mohiuddin Alamgir and Poonam Arora ; International Fund for Agricultural Development. – New York : New York University Press, 1991. – 269 p.
4. Eicher C. K. Agricultural Development in the Third World / Carl K. Eicher,

John M. Staatz (Eds). – Baltimore : John Hopkins University Press, 1990. – P. 118.

5. Eide W. B. Proceedings of the Agriculture / W. B. Eide // Nutrition Linkage Workshop, Virginia. – 1990. – Vol. 1, February 12–13. – P. 35–36.

6. Frankenberger T. R. The Long and Short of It: Household Food Security, Coping Strategies, and Environmental Degradation Africa / T. R. Frankenberger, D. M. Goldstein. – The University of Arizona: Office of Arid Land Studies, 1991. – Mimeo. – P. 2, 37.

7. Gross R. The Four Dimensions of Food and Nutrition Security: Definitions and Concepts / R. Gross, H. Schoeneberger, H. Pfeifer, Hans-Joachim A. Preuss // Nutrition and Food Security. – Version April 2000. – 17 p.

8. Власов В. І. Методичні підходи щодо оцінки продовольчої безпеки країни / В. І. Власов, В. П. Саблук, М. А. Лисак // Економіка АПК. – 2009. – № 8. – С. 43–45.

9. Шубравська О. Ризики сталого розвитку АПС України в умовах глобалізації / О. Шубравська // Економіка України. – 2007. – № 2. – С. 62–68.

10. Витрати і ресурси домогосподарств України : Статистичний збірник [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm

11. Туманова Т. Під час новорічних свят українці викинуть на смітник майже мільярд гривень – дослідження [Електронний ресурс] / Т. Туманова // UNN. – 2013. – 26 груд. – Режим доступу : <http://www.unn.com.ua/uk/news/1288552-pid-chas-novorichnikh-svyat-ukrayintsi-vikinut-na-smitnik-mayzhe-milyard-griven-doslidzhennya>

Стаття надійшла до редакції 12.02.2014

References

1. Benson, C., Clay, E. J., & Green, R. H. (1986). *Food Security in Sub-Saharan Africa*. IDS. Brighton: University of Sussex.
2. Ballenger N., & Mabbs-Zeno C. (1990). Targeting Food Security and Food Aid Issues at the GATT. *Discussion Paper, 90-07*, 5-6.
3. Alamgir, M., & Arora, P. (1991). *Providing Food Security for All*. New York: International Fund for Agricultural Development, New York University Press.
4. Eicher, C. K., & John, M. S. (1990). *Agricultural Development in the Third World*. Baltimore: John Hopkins University Press.
5. Eide, W. B. (1990, February). *Proceedings of the Agriculture*. Nutrition Linkage Workshop, Virginia.
6. Frankenberger, T. R., & Goldstein, D. M. (1991). *The Long and Short of It: Household Food Security, Coping Strategies, and Environmental Degradation Africa*. The University of Arizona: Office of Arid Land Studies.
7. Gross, R., Schoeneberger, H., Pfeifer, H., & Preuss, A. H.-J. (2000). *The Four Dimensions of Food and Nutrition Security: Definitions and Concepts. Nutrition and Food Security, Version April*, 1-17.
8. Vlasov, V. I., Sabluk, V. P., & Lysak, M. A. (2009). Methodical approaches to the food security assessment. *Ekonomika APK (Economy of AIC)*, 8, 43-45 (in Ukr.).
9. Shubravskaya, O. (2007). Risks of Ukraine's agro-food system sustainable development in the context of globalization. *Ekonomika Ukrainy (Economy of Ukraine)*, 2, 62-68 (in Ukr.).
10. The State Statistics Service of Ukraine (2012). *Expenditure and resources of the households of Ukraine*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm (in Ukr.).
11. Tumanova, T. (2013, December). *During the Christmas holidays the Ukrainians have thrown in the trash almost one billion UAH – Research*. Retrieved from <http://www.unn.com.ua/uk/news/1288552-pid-chas-novorichnikh-svyat-ukrayintsi-vikinut-na-smitnik-mayzhe-milyard-griven-doslidzhennya>

Received 12.02.2014

Щодо публікації наукових статей у науковому фаховому журналі «Економічний часопис-XXI»

Шановні колеги!

«Економічний часопис-XXI» – визнаний в Україні та за кордоном науковий журнал, який заснований і видається Інститутом суспільної трансформації з 1996 року.

Журнал «Економічний часопис-XXI» входить до переліку фахових наукових видань з економічних та політичних наук (Постанова Президії ВАК України №1-05/З від 14.04.2010 р.).

Пропонуємо науковцям, викладачам, аспірантам, докторантам публікувати свої наукові статті та результати дисертаційних досліджень у науковому фаховому журналі «Економічний часопис-XXI».

Вимоги до наукових статей викладені в Інтернеті за лінком: <http://soskin.info/ea/avtory.html>